

Oude kaarten van de provincie Utrecht

In tegenstelling tot andere provincies heeft Utrecht bij mijn weten nog niet eerder een tentoonstelling aan de oude kartografie van het gewest gewijd. Bij de oudsten onder de kaartenliefhebbers leeft nog de goede herinnering aan de zeer belangrijke tentoonstellingen in het Stedelijk Museum van Amsterdam, van 1917 (kaarten van Hollands Noorderkwartier) en 1921 (kaarten van Holland tussen Maas en IJ).

In tegenstelling tot de spectaculaire veranderingen in het kaartbeeld van Noord- en Zuid-Holland, heeft de provincie Utrecht in de loop der eeuwen niet zo veel opvallende topografische veranderingen ondergaan. Misschien is dat wel de reden dat er nooit eerder een tentoonstelling aan de oude kartografie van Utrecht gewijd werd. De bestuursstructuur, hoewel erg interessant, heeft niet, zoals bij de vele waterschappen in Noord-Holland tot een voortdurende stroom van polderkaarten geleid. De bisschoppen en de kapittels zijn niet kaart-minded geweest, hetgeen blijkt uit het achterwege blijven van voor het publiek bestemde kaarten. - De bisschoppen en kapittelbesturen hebben daarentegen wel een goede grondboekhouding van hun bezit aangelegd, waarvan de zgn. kaartboeken op de tentoonstelling getuigen. - Utrecht, een gewest met centrumfunctie, dient zich op de kaarten goed te presenteren. Helaas moet opgemerkt worden dat de grote landelijke bedrijven die in de stad Utrecht hun zetel hebben tot op heden nauwelijks van de landkaart gebruik gemaakt hebben om zich te manifesteren.

Tot zover enkele bezwarende getuigenissen tegen de omstandigheden die het de kaartenliefhebber moeilijk gemaakt hebben om een goed afgebakend beeld van de ontwikkeling van Utrecht's kartografie te krijgen. Daarom valt het erg te prijzen dat ir. J. D. M. Bardet het initiatief tot deze tentoonstelling genomen heeft, want er is wel degelijk een uniek en interessant overzicht van de oude kaarten van Utrecht te geven. De opgave tot duidelijke presentatie is echter moeilijker dan bij de meeste andere provincies, omdat Utrecht ten dele overlapt wordt door „buitengewestelijke” kaarten. (Landen van Woerden; Gooiland; Amsteland).

Vooraf in de 16e en in de eerste helft van de 17e eeuw is de presentatie van de provincie als een

regionale eenheid nog niet algemeen in de kartografie toegepast. De verzamelaar van overzichtskaarten zal daarom genoodzaakt zijn om bijv. ook kaarten van Holland in zijn collectie op te nemen. Aan het bovengenoemde initiatief is tevens een verdieping in de studie van de oudste overzichtskaart van de provincie te danken: de kaart van Cornelius Anthonisz Hornhovius uit 1599. Blijkbaar moest de dwang van het schrijven van een tekst voor de catalogus de aanleiding tot een verdiepte studie zijn, hetgeen weer geleid heeft tot de tekst voor een facsimilé-uitgave.

Met medewerking van het Rijksarchief in de provincie Utrecht en de Universiteitsbibliotheek te Leiden heeft de Uitgeversmaatschappij Canaletto BV te Alphen aan den Rijn een heruitgave van de kaart van Hornhovius verzorgd, die voorzien van een uitvoerige beschrijving op de tentoonstelling verkrijgbaar is. (Schaft men zich deze uitgave op de tentoonstelling aan, dan kost deze f 8,50; koopt men tevens de catalogus (f 6,50), dan betaalt men dus f 15,—. Normaal kost de kaart f 10,—. Red.) Ofschoon de provincie Utrecht, in tegenstelling tot Holland, in de 17e eeuw niet rijk bedeed werd met overzichtskaarten is de productie van niet voor het publiek bestemde kaarten zeer aanzienlijk. Hiermee wordt bedoeld: de handschriftkaarten van de grondboekhouding, vaak verzameld in zgn. kaartboeken. Het grootgrondbezit van kerk en ridderschap, karakteristiek voor de provincie Utrecht, wordt op de tentoonstelling in een aantal fraaie handschriftkaarten en kaartboeken tot uitdrukking gebracht, waarvoor met dankbaarheid gewag gemaakt wordt van de medewerking van het Rijksarchief.

Parkstreken

Een van de mooiste karaktertrekken van de oude kartografie van Utrecht is de sprekende uitbeelding van de parkstreken langs de Vecht, in het Kromme Rijngebied, op de Heuvelrug, enz. De bekendste onder deze topografische kaarten zijn op de tentoonstelling bijeengebracht, maar er zullen zich onder de getoonde objecten toch ook exemplaren bevinden die niet algemeen bekend zijn. Weinig bekend is ook de rol die Utrecht in de militaire kaartering gespeeld heeft. Zowel de Hollandse als de Gelderse Waterlinie hebben op het grondgebied van de provincie reeds in de 18e

eeuw zeer gedetailleerde topografische kaarten opgeleverd. Deze militaire kaarten in handschrift, daterend uit het eind van de 18e en het begin van de 19e eeuw, werden pas in 1960 uit het Geniearchief naar het Algemeen Rijksarchief overgebracht en voor het publiek opengesteld. Het is de eerste maal dat zij in Utrecht tentoongesteld worden.

Een ander aspect, uniek voor een rivierprovincie, is de goed ontwikkelde kaartering van de rivier de Lek, waarvan fraaie voorbeelden uit de 18e eeuw getoond worden.

Getracht is om de ingewikkelde geschiedenis van de ontwikkeling van de kartografie van Utrecht op een overzichtelijke wijze te etaleren en in een catalogus te beschrijven. Daarbij is dankbaar ge-

bruik gemaakt van de medewerking van personen, die reeds ervaring bezaten met het speurwerk naar de oude kaarten van Nederland in het algemeen, en van Utrecht in het bijzonder.

Wellicht dat deze tentoonstelling en de toelichtende tekst in de catalogus het begin vormen van een specialisering in de studie van de historische kartografie van Utrecht, want er valt op dat terrein een achterstand t.o.v. andere Nederlandse gewesten in te halen.

De Bilt

Prof. dr. ir. C. Koeman

Tentoonstelling: „Kaartmakers van het Sticht”, historische kartografie van de provincie Utrecht. Provinciehuis, Achter St. Pieter 20, 4 oktober - 8 november van 10.00 tot 16.00 uur.

Driehonderd jaar geleden overleed:

IJSBRAND VAN DIEMERBROECK

We schrijven het jaar 1649. Er heerst onrust en een ontevreden stemming onder de medische studenten in Utrecht. De reden hiervan is het feit, dat er na het vertrek van de hoogleraar Willem van der Straaten (1593-1681) naar het hof in 's-Gravenhage, te weinig colleges worden gegeven en er te weinig gelegenheid is om in het openbaar te disputeren of te promoveren. Vanaf 17 maart 1636, één dag na de plechtige opening van de Utrechtse Academie, had Van der Straaten college gegeven¹⁾; doch het ambt van lijfarts van Frederik Hendrik was in 1648 niet langer te combineren met het hoogleraarschap in Utrecht. Te veel werd hij weggeroepen naar Den Haag of naar het leger te velde om de Prins in deze laatste jaren van de 80-jarige oorlog bij te staan.

Geruime tijd was er reeds verlopen, voordat er een opvolger voor Van der Straaten was gevonden en om de „dolerende studenten”, die ongeduldig werden, „niet langer op te houden”, werd ten slotte Ijsbrand van Diemberbroeck (1609-1674) bereid gevonden om de vrijgekomen hoogleraarsstoel in te nemen. Aanvankelijk werd hij als buitengewoon, doch in april 1651 als gewoon hoogleraar benoemd, om samen met zijn aanwezige ambtgenoot Hendrikus Regius (1598-1679) de Medische Faculteit uit te maken.

Zijn studieperiode

Ijsbrand van Diemberbroeck werd op 13 december 1609 te Montfoort geboren als zoon van Gijsbrecht van Diemberbroeck, burgemeester van Montfoort en

Magdalena Sassen. Op 1 november 1627 werd hij, na in Utrecht de Latijnse school doorlopen te hebben, in Leiden als student in de medicijnen ingeschreven²⁾. Hij werd daar in de „Leer van Hippocrates” ingewijd door Heurnius jr. (1577-1652) en Falcoburgius (1581-1680).

Zijn studie heeft Van Diemberbroeck in Frankrijk afgesloten met het halen van de doctorshoed in Angers in 1634³⁾. Deze universiteitsstad, hoofdstad van het hertogdom Anjou, had in de Noordelijke Nederlanden een zekere vermaardheid. Talrijke studenten promoveerden er, onder wie de broeders Johan en Cornelis de Witt op 22 december 1645⁴⁾ Reinier de Graaf, bekend om zijn experimentele onderzoeken van de alvleesklier en de geslachtsorganen, zou 31 jaar later het voorbeeld van zijn Utrechtse leermeester Van Diemberbroeck navolgen. Hij promoveerde eveneens in Angers op 23 juni 1665⁵⁾.

Angers, dat reeds sedert 1364 een universiteit had, kan in zekere zin vergeleken worden met de universiteit van Harderwijk in Nederland, waar men weliswaar geen volledige studie kon volgen, doch wel promoveren⁶⁾.

Terug in Nederland

Na zich nog enige tijd als legerarts in Poitiers te hebben opgehouden⁷⁾, vestigde Van Diemberbroeck zich in 1635 als arts te Nijmegen. Hier maakte hij de pestepidemie van 1635 mee, die tot de ergste behoort, die Nijmegen en omgeving ooit heeft geteisterd. Zesduizend Nijmegenaren overleden, bijna